

Rzeźbiarstwo w soli

Sculpture in salt

Agnieszka WOLAŃSKA

Kopalnia Soli „Wieliczka” Trasa Turystyczna Sp. z o. o., Park Kingi 10, 32-020 Wieliczka, agnieszka.wolanska@kopalnia.pl

STRESZCZENIE

Historyczny rozwój solnego rzeźbiarstwa związany jest z tradycją górnictwem. Ten rodzaj twórczości uzależniony był od rozwoju technik eksploatacji soli kamiennej. Możliwy był tylko w przypadku kopalń podziemnych, z których sól eksploatowano metodami tradycyjnymi „na sucho”. Pierwsze prace rzeźbiarskie wykonywali górnicy - uzdolnieni artystycznie samoucy. Początkowo ich rzeźby służyły kreowaniu i przyozdabianiu podziemnych kaplic, które powstawały już w XVII wieku w kopalni soli w Wieliczce, a w następnych stuleciach również w Bochni. Początki XX wieku to okres przenoszenia tradycji rzeźbiarskich do kopalni soli w Kaczyce (Cacica). W XX wieku solne rzeźbiarstwo zaczęło rozwijać się również w kopalni soli w Kłodawie. Solne rzeźby są też ozdobą podziemnej katedry w kopalni Realmonte na Sycylii. Poza Europą miejscem, w którym były tworzone solne rzeźby, jest kolumbijska kopalnia soli w Zipaquira, oraz kopalnia Khwera w Pakistanie. Tradycja rzeźbienia w soli przez górników jest wciąż kontynuowana. Powstały nie tylko dzieła o treści religijnej, ale również pomniki ku czci zasłużonych ludzi polityki, nauki i sztuki. Analizując rzeźby solne, można wskazać przykłady kwalifikujące się do sztuki zarówno profesjonalnej, jak i nieprofesjonalnej. Odpowiedź na pytanie, gdzie w przypadku rzeźbiarstwa w soli, biegnie granica między sztuką wysoką a ludową nie jest prosta.

Specyfika surowca, jakim jest sól, warunkuje formę i technikę rzeźbiarską. O wyborze gatunku soli decyduje temat i wielkość mającej powstać rzeźby. Sól jako materiał rzeźbiarski jest nietrwała i determinuje nierozwiązywalne częstokroć problemy konserwatorskie.

Odrębnym zagadnieniem jest wykorzystanie soli jako materiału rzeźbiarskiego przez współczesnych artystów pro-

fesjonalnych niemających związków z górnictwem. Jedno z takich dzieł znajduje się w kolekcji Muzeum Sztuki Współczesnej w Krakowie. Generalnie jednak sól nie jest popularnym surowcem dla współczesnych artystów, wykorzystują ją jedynie nieliczni.

Warto podjąć dalsze badania nad rzeźbiarstwem solnym, które jako część dziedzictwa górnictwa solnego wymaga kompleksowych studiów. Przeprowadzenie interdyscyplinarnych badań powinno przyczynić się do jego popularyzacji oraz objęcia jeszcze lepszą ochroną. Celem nadrzędnym mogłoby być wpisanie rzeźbiarstwa w soli na Światową Listę Dziedzictwa UNESCO.

Słowa kluczowe: sól, rzeźbiarstwo, górnik-rzeźbiarz, kopalnia, dziedzictwo, sztuka.

ABSTRACT

The historical development of salt sculpture is associated with the mining tradition. This type of work depended on the development of rock salt mining techniques. It was only possible in the case of underground mines, from which the salt was excavated using traditional “dry” methods. The first sculptural works were made by miners – artistically talented self-taught men. Initially, their sculptures were used to create and ornament underground chapels, which were founded as early as in the seventeenth century in the salt mine in Wieliczka, and subsequently in Bochnia. The beginning of the 20th century is the period of transferring sculptural traditions to the Kaczyce salt mine (Cacica). In the 20th century, salt sculpture also began to develop in the salt mine in Kłodawa. Salt sculptures decorate the underground cathedral in the Realmonte mine in Sicily. Outside Europe, the art of salt sculptures also

emerged in the Colombian salt mine in Zipaquirá, and the Khwer mine in Pakistan. The tradition of salt carving is still alive. Not only did the miners create work of religious content, but also monuments in honor of famous people from the field of politics, science and art. While analyzing salt sculptures, one can point to the examples that could be classified as both professional and unprofessional art. When it comes to sculpture in salt, the boundary between high and folk art is not easy to be defined.

Special features of salt as a material determines the form and technique of sculpturing. The choice of salt type depends on the theme and size of the sculpture. Salt as a sculptural material is not lasting and often causes problems with conservation work that are difficult to be solved.

A separate issue is the use of salt as a sculptural material by contemporary professional artists who have no connection with mining. One of such works is a part of the collection of the Museum of Contemporary Art in Krakow (MOCAK). Generally, however, salt is not a popular material for contemporary artists, used only by a few.

It is worth undertaking further research on salt carving, which, as a part of the salt mining heritage, requires comprehensive studies. Interdisciplinary research should contribute to its popularization and even better preservation. The main objective could be the inclusion of salt sculpture in the UNESCO World Heritage List.

Key words: salt, sculpture, miner-sculptor, mine, heritage, art

WSTĘP

Temat rzeźbiarstwa w soli jest bardzo interesujący i ciekawy. Tym bardziej frapujący, że dotychczas podejmowany jedynie w kontekście podziemnych kaplic kopalnianych. Powstały liczne artykuły omawiające poszczególne górnicze miejsca kultu i ich wyposażenie, jednak ani jedno wydawnictwo nie ujęło całościowo wszystkich aspektów tego tematu. Analizując rzeźbiarstwo w soli konieczne jest prowadzenie interdyscyplinarnych badań z pogranicza geologii, górnictwa, historii sztuki, etnografii. Mam nadzieję, że niniejszy artykuł przybliży zagadnienie wykorzystania soli w twórczości rzeźbiarskiej. Materiał badawczy, który wykorzystalam w artykule to zarówno publikowane wyniki badań, jak również materiały niepublikowane. Artykuł omawia kilka aspektów związanych z górnictwem solnym dlatego dla lepszej przejrzystości został podzielony na rozdziały.

RZEźBIARSTWO W SOLI W POLSCE I NA ŚWIECIE, STAN BADAŃ I LITERATURA PRZEDMIOTU

Temat rzeźbiarstwa solnego i metodologia pracy nad nim wymusza sięgnięcie do wyników badań prowadzonych

przez geologów, górników, historyków, etnografów i historyków sztuki. Nie powstało jak dotąd opracowanie dotyczące rzeźbiarstwa w soli. Literatura przedmiotu dotyczy głównie tworzonych przez górników miejsc kultu i w tym aspekcie poruszane były kwestie rzeźb solnych. Wśród badaczy należy wymienić: Krystynę Paluch-Staszkiel, Dariusza Śladczyckiego, Elżbietę Kalwajtys, Marka Skubisza, Barbarę Konwerską, którzy podjęli tematykę solnych kaplic w żupach krakowskich, czyli kopalniach soli w Wieliczce i Bochni. Jako historycy sztuki opisywali, analizowali i próbowali interpretować cechy stylu poszczególnych solnych rzeźb w konkretnych kaplicach. Z uwagi na specyfikę soli i niejednokrotnie jedynie fragmentarycznie zachowane *in situ* solne artefakty, wyniki tych badań nie były jednoznaczne, gdyż opierały się często na domysłach i hipotezach. Również historycy, wykorzystując swoje metody badawcze, poprzez analizę źródeł pisanych, kartograficznych czy też ikonograficznych publikowali artykuły dotyczące szeroko rozumianej historii żup solnych, głównie w rocznikach wydawanych przez Muzeum Żup Krakowskich w Wieliczce. Wymienić w tym miejscu należy szczególnie cenne prace Józefa Charkota dotyczące problematyki zabezpieczania zabytkowych wyrobisk kopalń soli w Wieliczce i Bochni, czy też studia konserwatorskie dla poszczególnych komór. W niniejszym artykule poddano również analizie i interpretacji literaturę geologiczną i górniczą, w zakresie niezbędnym dla zrozumienia, czym jest sól, jakie jej rodzaje najchętniej wykorzystywane są w rzeźbiarstwie, jak się ją eksploatuje itd. Prace profesorów-geologów Aleksandra Garlickiego, Grzegorza Czapowskiego i wielu innych były niezmiernie pomocne. Różne rodzaje soli, podobnie jak w przypadku kamienia, wymuszają zastosowania różnych technik rzeźbiarskich. Wpływa to na sposób obrobienia materiału, uformowania poszczególnych partii dzieła, a wreszcie na całą kompozycję. Temat i sposób jego ujęcia jest wypadkową faktu, iż solne rzeźby powstawały na zamówienie. Mecenate zarządców kopalń oraz funkcja jaką dzieło miało spełniać decydowały o sposobie ujęcia tematu. Terminologia związana z rzeźbiarstwem w soli związana jest również z czysto górniczym nazewnictwem, bowiem solne rzeźby w większości prezentowane są w miejscach, gdzie powstały, czyli w kopalniach. Ustawione są na spągu (podłodze), w komorach poeksploatacyjnych tj. górniczych wyrobiskach, lub wkomponowane w solne ściany (ociosy). Rzeźby wykonane z soli są nietrwałe głównie dlatego, że ulegają wylugowaniu (rozpuszczeniu) przez wilgoć znajdującą się w powietrzu. W dobrym stanie przetrwały tylko te rzeźby, które znajdowały się w komorach zabezpieczonych i udostępnionych. Zawały oraz inne górnicze zagrożenia, które spowodowały zaciskanie się wielu komór poeksploatacyjnych, były przyczyną degradacji solnych artefaktów.

HISTORYCZNY ROZWÓJ RZEŹBIARSTWA W SOLI I JEGO NAJWAŻNIEJSZE OŚRODKI

Rozwój solnego rzeźbiarstwa związany jest z tradycją górniczą. Ten rodzaj działalności artystycznej warunkowany był rozwojem kopalń i sposobami eksploatacji soli. Możliwy był tylko w przypadku kopalń podziemnych, z których sól eksploatowano metodami tradycyjnymi „na sucho”. Natomiast podziemna eksploatacja soli systemem mokrym (natryski i komory ługownicze) w sposób oczywisty wykluczała użycie soli jako materiału rzeźbiarskiego.

Głównymi ośrodkami, na przykładzie których można przedstawić chronologię procesów rzeźbiarstwa w soli, są kopalnie soli w Wieliczce, Bochni i częściowo w Kaczyce.

W Polsce najlepiej udokumentowane jest rzeźbiarstwo w wielickiej kopalni soli. Kopalnia Soli „Wieliczka” w 1978 roku została wpisana na I Światową Listę UNESCO. W 2013 roku, po rozszerzeniu wpisu pod tytułem „Królewskie kopalnie w Wieliczce i Bochni” umieszczono na Liście Światowego Dziedzictwa również Kopalnię Soli „Bochnia” (CHARKOT J., 2003, 2016). Pierwsze prace rzeźbiarskie wykonywali pracujący w Wieliczce górnicy - uzdolnieni artystycznie samoucy. Od wieku XVII datuje się powstanie pierwszych podziemnych miejsc modlitw, które stały się tak charakterystyczne dla spuścizny kopalni wielickiej i bocheńskiej. W późniejszych wiekach tradycja budowania podziemnych kaplic rozprzestrzeniła się poza żupy krakowskie, do innych kopalń

soli. Część wyposażenia kopalnianych świątyń tj. obrazy, drewniane krucyfiksy górniczy przywozili z powierzchni, natomiast rzeźby solne wykuwali zazwyczaj pod ziemią.

Pierwsi wykonawcy prac rzeźbiarskich w wielickiej kopalni pozostają nieznanymi. Najstarsze dzieła zrealizowane przez anonimowych górników-rzeźbiarzy, które zachowały się do naszych czasów datuje się na wiek XVII. Nieznane pozostają nazwiska twórców późnobarokowej kaplicy św. Antoniego (lata 1698 – 1710). Czy byli to górnicy-rzeźbiarze-samoucy, czy raczej dobrze wykształceni w plastycznym kunszcie mistrzowie? Na to pytanie na razie nie udało się znaleźć odpowiedzi. Jednak biorąc pod uwagę wysokie walory architektoniczno-rzeźbiarskiego założenia zrealizowanego w kaplicy św. Antoniego, można postawić hipotezę, że nie byli to prości górnicy-samoucy, a mistrzowie w swoim fachu. Anonimowe pozostają również postacie rzeźbiarzy, którzy pracowali w kaplicy św. Krzyża w komorze Lizak (lata 1710-1730). Przyjmuje się, że byli to ci sami, którzy ukończyli najpierw prace w kaplicy św. Antoniego. Wiemy, że przewodził im ten sam majster (mistrz), który zginął podczas prac rzeźbiarskich w komorze Lizak. Ten fakt odnotowano w protokołach komisji królewskich, jednak nie zapisano jego nazwiska, a jedynie funkcję (KALWAJTYS E., 2011). Pierwsze nazwiska rzeźbiarzy, jakie znamy pochodzą z lat 50. XIX wieku, kiedy to przeprowadzano renowację kaplicy św. Antoniego. Byli to: sztygar Alojzy Nürenberg (Nürenberger), stojak Peller oraz stolarz Lepiarski (KALWAJTYS E., 1996).

Ryc. 1. Kaplica Św. Antoniego (Św. Dominik, Św. Franciszek). Fot. B. Krużel
Fig. 1. Chapel of St. Anthony (St. Dominic, St. Francis). Photo: B. Krużel

W kaplicy św. Antoniego w wielickiej kopalni znajdują się powstałe w XVII wieku figury: św. Antoniego, św. Stanisława, św. Klemensa, Matki Boskiej, św. Marii Magdaleny, św. Jana, św. Piotra z Alkantary, św. Kazimierza Królewicza, św. Dominika, św. Franciszka, św. Piotra i św. Pawła (KALWAJTYS E., 1996). Również z końca XVII wieku pochodzą rzeźby wykonane dla kaplicy św. Kunegundy (komora Boczaniec): dwie postacie klęczących mnichów oraz figury św. Klemensa i św. Stanisława (KALWAJTYS E., 2003).

Na lata 20. XIX wieku datowany jest solny pomnik przedstawiający św. Jana Nepomucena, dzisiaj znajdujący się nad brzegiem solankowego jeziora w komorze im. Józefa Piłsudskiego. Z tego samego okresu pochodzi kapliczka Ukrzyżowania zlokalizowana w poprzeczni Lipowiec I, z solną płaskorzeźbą przedstawiającą Chrystusa Ukrzyżowanego i figurką prawdopodobnie św. Franciszka (WOLANSKA A., SKUBISZ M., 2016).

W latach 90. XIX wieku powstała w wielickiej kopalni najokazalsza kaplica pod wezwaniem św. Kingi, gdzie prezentowane są sceny z Nowego Testamentu – od Szopki Betlejemskiej po Zmartwychwstanie (PALUCH-STASZKIEL K., 1981). Wykonawcą głównych prac (do 1920 roku) był górnik-rzeźbiarz samouk Józef Markowski. Najważniejszymi pracami jakie wykonał są: ołtarz główny z figurą św. Kingi oraz św. Klemensa i św. Józefa, ołtarze boczne *Serca Pana Jezusa* i *Serca Matki Bożej*, kaplice boczne: *Zmartwychwstania Pańskiego*, *Matki Bożej z Dzieciątkiem*. Wyrzeźbił solną ambonę, płaskorzeźbę *III Upadek Chrystusa pod krzyżem* oraz statuetkę *Górnika z kagankiem*. Jego autorstwa są również rzeźby: św. Barbary, Matki Bożej z Lourdes, grupa rzeźb *Adoracja Krzyża* i kropielnica.

Na przełom XIX/XX wieku datowane są rzeźby św. Barbary i św. Kingi, przypisywane Józefowi Markowskiemu. Naturalnej wielkości solne figury zdobiły niegdyś kaplicę św. Krzyża znajdującą się na podszymbiu szybu Daniłowicza na III poziomie. Obecnie prezentowane są na podziemnej ekspozycji Muzeum Żup Krakowskich, przy wyjściu z komory Russegger II.

Przez cały XIX wiek rozwój rzeźbiarstwa w soli związany był z urządzeniem trasy dla zwiedzających wielickie podziemia. Powstawały wtedy nie tylko rzeźby o tematyce religijnej, ale też solne monumenty mające upamiętniać członków rodziny panującej z dynastii Habsburgów. Do naszych czasów zachował się jedynie obelisk poświęcony ojcu cesarza Franciszka Józefa I – Franciszkowi Karolowi (połowa XIX wieku). W dawnych przewodnikach zachowały się opisy nieistniejących już solnych „piramid” wzniesionych ku czci i na pamiątkę odwiedzin cesarza Franciszka i cesarzowej Karoliny Augusty (BOCZKOWSKI F., 1843). Solne rzeźby, które niestety nie przetrwały do naszych czasów nawiązywały również do mitologii rzymskiej. Postacie Neptuna (boga mórz) i Wulkana (boga ognia) zdobiły podziemną salę balową Łętów, dzisiaj już niedostępną. Miały zapewne, podobnie jak figury świętych chrześcijańskich, chronić przed niebezpieczeństwem wody i pożarami.

W tym samym czasie powstały, wykuwane na solnych ociosach (lub osadzone w nich), ozdobne tablice solne informujące o nazwie danego wyrobiska, związanej z zasłużonym patronem jak np. „HAUPTLAGENSCHLAG GERAMB OR”, „KAMMER PLENER 1862” itp.

W okresie międzywojennym (lata 1918-1939) prace rzeźbiarskie w wielickiej kopalni, przeprowadzano głównie

Ryc. 2. Kaplica Św. Kingi – widok ogólny. Fot. M. Gardulski
Fig. 2. Chapel of St. Anthony, the main altar. Photo: M. Gardulski

Ryc. 3. Władysław Hapek, *Mikołaj Kopernik*. Fot. B. Krużel
 Fig. 3. Władysław Hapek, *Nicolaus Copernicus*. Photo: B. Krużel

w kaplicy św. Kingi, wzbogacając jej wystrój. Kontynuował je młodszy brat Józefa Markowskiego – Tomasz (do 1927 roku), który jest autorem dwóch płaskorzeźb w kaplicy św. Kingi: *Wyrok Heroda* i *Rzeź Niewiniątek* oraz postaci trzech Marii w kaplicy bocznej *Zmartwychwstania Pańskiego*. Od 1927 roku, głównym rzeźbiarzem w wielickiej kopalni został Antoni Wyrodek, który wykonał w kaplicy św. Kingi płaskorzeźby: *Ucieczka Świętej Rodziny do Egiptu*, *Dwunastoletni Jezus nauczający w Świątyni*, *Święta Rodzina w drodze do Betlejem*, *Cud w Kanie Galilejskiej*. Od 1935 roku po ukończeniu Szkoły Przemysłu Artystycznego (do której uczęszczał jako stypendysta kopalni) jako rzeźbiarz – profesjonalista wykonał jeszcze w kaplicy św. Kingi płaskorzeźby pt.: *Ostatnia Wieczerza* (wzorowaną na fresku Leonarda da Vinci), *Niewierny Tomasz ze Zmartwychwstałym Chrystusem*, oraz solną posadzkę (GAWROŃSKI W., 2013).

Podczas okupacji niemieckiej nie przerwano prac rzeźbiarskich. Kopalnia w latach 1939-1945 nadal funkcjonowała, a Antoni Wyrodek wykonał m.in. prezent dyrekcji dla Benito Mussoliniego¹, dużych rozmiarów różgi liktorskie z toporem; rzeźby przedstawiające Adolfa Hitlera itp. Jak podkreślała córka rzeźbiarza *Ojciec rzeźbił co mu kazano a nie tylko co sam by chciał*. Antoni Wyrodek pracował bowiem w trzech różnych epokach: II Rzeczypospolitej, okupacji niemieckiej i Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej.

W okresie powojennym niektóre solne rzeźby, które powstawały w Wieliczce związane były z ideologią socjalistyczną. Zlecono wykucie m.in. popiersia Karola Świerczewskiego

¹ Z relacji córki Antoniego Wyrodka, Pani Cecylii Kosteckiej przekazanej podczas spotkania pt. Wieliczka-Wieliczanie, poświęconego górnikom-rzeźbiarzom w 2001 roku w sali wielickiego Magistratu.

i płaskorzeźby przedstawiającej „braterstwo broni” żołnierza Ludowego Wojska Polskiego i Armii Czerwonej. Powstawały też jednak rzeźby o neutralnej tematyce jak np.: pomnik cieśli górniczych w komorze Drozdowice, popiersie Stanisława Staszica – wszystkie autorstwa Antoniego Wyrodka. Koniec lat 60. i pierwsza połowa lat 70. XX wieku to czas organizacji współczesnej trasy turystycznej w wielickiej kopalni. Zatrudniono wówczas jako rzeźbiarza Władysława Hapka, artystę z dyplomem Akademii Sztuk Pięknych, który był autorem licznych prac malarskich, graficznych, rzeźbiarskich oraz pomników: Kazimierza Wielkiego (1968 rok) i Mikołaja Kopernika (1973 rok). Jego płaskorzeźby solne w dawnej komorze Braterstwa Broni (1970 rok) i w dawnej komorze Ruchu Młodzieżowego (lata 1973 – 1974), potraktowano jako „dziedzictwo niechciane” i nie zachowano do dnia dzisiejszego. Zmieniono również nazwy tych wyrobisk. W latach 1956-1981 zatrudniony w wielickiej kopalni w charakterze górnikarzeźbiarza był Mieczysław Kluzek. W 1961 roku pracował przy renowacji kaplicy św. Antoniego, gdzie m. in. wyrzeźbił gołębicę nad amboną w przedsionku oraz ozdobne wejście od komory Janowice. Wykonał monumentalne rzeźby na trasie turystycznej: *Wielką Legendę* (1967 rok), *Skarbnika* (w 1968 roku w poprzeczni Poniatowski) oraz wypalaczy metanu - *Pokutników* w komorze Spalone (1972 rok). Jego prace możemy również znaleźć w kaplicy św. Kingi. W tym okresie pracowali również przy rzeźbieniu w soli: Stefan Kozik, Piotr Cholewa, Władysław Janowski. Praca w kopalni zawsze była pracą zespołową, podobnie było również w przypadku realizacji dużych kompozycji rzeźbiarskich (WOLAŃSKA A., 2016).

Ryc. 4. Mieczysław Kluzek, *Wielka Legenda*. Fot. B. Krużel
Fig. 4. Mieczysław Kluzek, *Great Legend*. Photo: B. Krużel

Wraz ze zmianami ustrojowymi, w latach 90 XX wieku i na początku XXI wieku, solnymi pomnikami uczczono Marszałka Józefa Piłsudskiego, Generała Józefa Hallera, Jana Pawła II. Upamiętniono też Johanna W. Goethego oraz Juliusza Słowackiego. Dwóch największych górników-rzeźbiarzy przełomu XX/XXI wieku to Stanisław Anioł i Józef Kowalczyk. W 2004 roku w komorach Wisła i Warszawa powstały dwa reliefy solne. Projektantami tych dzieł byli architekci: Krzysztof Kiendra i Wiesław Cała, natomiast wykonawcami górniczy-rzeźbiarze: Marek Stachura, Marek Janowski, Paweł Janowski, Juliusz Chimiak. Kontynuowano również tradycję upamiętniania zasłużonych osób i wydarzeń historycznych solnymi tablicami. Za przykład może posłużyć tablica poświęcona Antoniemu Wyrodkowi, wykuta w latach 90. XX wieku przez Stanisława Anioła i Józefa Kowalczyka. Stanisław Anioł był również projektantem i wykonawcą dwóch ozdobnych płaskorzeźb poświęconych 25-tej rocznicy powstania NSZZ Solidarność oraz 30-stej rocznicy wpisania Kopalni Soli „Wieliczka” na I Listę UNESCO. W 2016 roku w podłuzni Hauer na III poziomie kopalni powstała solna płaskorzeźba z wizerunkiem cesarza Franciszka Józefa I. Wykonawcami byli artyści profesjonalni Jacek Pilch, Małgorzata Pilch i Aleksander Janicki, który był również autorem projektu.

Z upływem kolejnych dekad inspiracją dla obecnie pracujących górników-rzeźbiarzy stały się rzeźby ich poprzedników. Najokazalszym tego przykładem jest kaplica św. Kingi w Centrum Jana Pawła II w krakowskich Łagiewnikach. Powstała w 2013 roku, a jej wystrój wzorowano na wielickiej kaplicy św. Kingi (WOLAŃSKA A., SKUBISZ M., 2016)

Ryc. 5. Stanisław Anioł, *Józef Piłsudski*. Fot. M. Gardulski
Fig. 5. Stanisław Anioł, *Józef Piłsudski*, archive of the “Wieliczka” Salt Mine

Projekt kaplicy św. Kingi zakładał wykorzystanie soli jako materiału, w którym zostały wykonane najcenniejsze elementy wystroju wnętrza. Centralne miejsce w ołtarzu głównym zajmuje figura św. Kingi, zaprojektowana i wykonana przez górnika-rzeźbiarza Piotra Starowicza. Górnicy wykonali kopie sześciu płaskorzeźb (oryginały znajdują się 101 metrów pod ziemią, w kaplicy św. Kingi w wielickiej kopalni): *Rzeź Niewiniątek*, *Ucieczka do Egiptu* – to dzieła Jana Banasia oraz Jacka Talapki; *Dwunastoletni Chrystus nauczający w świątyni* oraz *Wesele w Kanie Galilejskiej* – wyrzeźbił Marek Stachura wraz z Michałem Aniołem; natomiast *Ostatnia Wieczerza* i *Niewierny Tomasz* wyszły spod dłuta Piotra Starowicza i Marka Janowskiego. Pozostali górnicy, którzy pracowali przy montażu wystroju kaplicy to: Karol Kobyłko, Mirosław Sikora, Marcin Piątek.

Równolegle z realizacją dużych przedsięwzięć rzeźbiarskich powstają dzieła mniej spektakularne. Niejednokrotnie górnicy-rzeźbiarze, przekształcając się z twórców w wytwórców galanterii solnej produkowanej „seryjnie” jako pamiątki z kopalni. Ztraca się u nich wtedy oryginalność na rzecz wytwarzania form, które łatwo się sprzedadzą mało wymagającemu masowemu turyście. Fałsz solnych pamiątek „hand made” pogłębiany jest również przez porzucenie tradycyjnych technik rzeźbiarskich na rzecz mechanicznej obróbki soli przy wykorzystaniu elektrycznych narzędzi. Technika rzeźbienia w soli wymusiła jednak wyjście ze schematu a trudności w obróbce brył solnych, wynikające z budowy materiału, przyniosły również pozytywny aspekt, zmusiły bowiem górników-rzeźbiarzy do poszukiwania autorskich rozwiązań formalnych. Należy również zauważyć, że wytwarzanie solnych pamiątek jak i solnych upominków dla znakomitych gości ma swoje korzenie w tradycji rzeźbiarstwa wielickiego i występowało już w minionych wiekach. W zbiorach Muzeum Żup Krakowskich zachował się Gnom w mundurze górnika wykonany w latach 30. XX wieku przez Antoniego Wyrodka (SKUBISZ M., 2014). Solne krasnoludki rzeźbił już wcześniej (koniec XIX wieku) Józef Markowski, a temat ten kontynuował Stefan Kozik w latach 60. XX wieku.

Rzeźbiarstwo w soli występuje również w Kopalni Soli w Bochni i związane jest z tradycją chrześcijańską. Do obecnych czasów w bocheńskiej żupie zachowały się cztery miejsca kultu religijnego: kaplica św. Kingi (na poziomie I August), kaplica Passionis (przy schodach Regis), kaplica Crucifix (przy schodach Regis) oraz pozostałości po kaplicy św. Józefa (MIGDAS T., 2006). Z wyżej wymienionych jedynie w kaplicy św. Kingi zachowały się rzeźby solne. Historia kaplicy św. Kingi jako miejsca kultu sięga 1747 roku. W latach 20. XX wieku kaplicę poddano remontowi i wtedy to w zachodnim ociosie wykuto ambonę i zakrystię. Ambona składa się z mównicy wspartej na podstawie przypominającej kształtem chrzcielnicę kielichową. Jest to typ kazalnicy przyściennej z baldachimem. W tym samym ociosie (ścianie

bocznej), w specjalnie przygotowanych niszach, umieszczono cztery solne figury przedstawiające Świętych: Kingę, Wojciecha, Jana Nepomucena i Tomasza z Akwinu. Autora tych rzeźb nie udało się ustalić (ŚLADECKI D., 1989).

Współcześni rzeźbiarze bocheńscy, dla których sól jest artystycznym tworzywem to: Zygmunt Ból i Mirosław Malaca. Najnowszą pracą Mirosława Malacy jest pomnik Jana Pawła II, wykonany w 2017 roku. Rzeźba powstała na dole w kopalni bocheńskiej (212 metrów pod ziemią) z bloków solnych pozyskanych z kopalni w Kłodawie. Jest on również autorem postaci dwóch górników. Z uwagi na zanieczyszczenie soli iłem, musiał w trakcie pacy zmodyfikować układ kompozycji (zmniejszyć jedną z figur, ze stojącej zrobić klęczącą). Uczył się techniki rzeźbienia w soli, pomagając doświadczonemu rzeźbiarzowi amatorowi Zygmuntowi Bólowi, który w 1998 roku wyrzeźbił trzy figury, prezentowane turystom zwiedzającym zabytkową kopalnię w Bochni. Nazwy tych rzeźb to: *Skarbnik*, *Nosicz* oraz *Taczkowanie*².

W Polsce jedynym podziemnym zakładem górniczym, wydobywającym sól metodą suchą jest Kopalnia Soli „Kłodawa”. Pierwsze partie soli kamiennej wydobyto w Kłodawie w 1956 roku. Sól eksploatuje się tutaj metodami górniczymi (w latach 70. XX w. największe wydobycie osiągało ponad milion ton rocznie). Z racji swych fizyko-chemicznych właściwości kłodawska sól kamienna znajduje zastosowanie w wielu dziedzinach gospodarki, m.in.: jako sól spożywcza do bezpośredniego spożycia, jako sól lecznicza, w przetwórstwie spożywczym, rolnictwie i hodowli, a także w zimowym utrzymaniu dróg. Wykorzystuje się ją również jako materiał rzeźbiarski, głównie do produkcji pamiątek i okolicznościowych upominków. W kłodawskiej kopalni, w obszarze udostępnionym turystom, prezentowane są rzeźby solne. Przedstawiają św. Kingę, Skarbnika – dobrego ducha kopalni, siedzącego gwarka oraz górnika stojącego przy stanowisku pracy. Postać św. Kingi (wys. 1,70 m, waga ponad 1,5 tony) wykonał Włodzimierz Chęciński, w latach 90. XX wieku. Rzeźba powstawała na powierzchni przez dwa miesiące, następnie została przetransportowana 600 m pod ziemię i osadzona w kaplicy św. Kingi. Włodzimierz Chęciński jest również autorem płaskorzeźbionych w ociosie herbów miast solnych: Kłodawy, Inowrocławia, Wieliczki i Bochni. Pozostałe rzeźby wykonywał nieżyjący już Andrzej Lipiński³. Występują również płaskorzeźby, które zdobiją solne ociosy ich autorem jest górnik Konrad Łojewski. Kopalnia Soli „Kłodawa” jest miejscem, z którego pozyskuje się sól wykorzystywaną później jako tworzywo rzeźbiarskie nie tylko na miejscu, ale również jest wysyłana w inne rejony kraju. Łatwo ją poznać po charakterystycznym różowym zabarwieniu. W kłodaw-

² Informacje uzyskane przez autorkę od Mirosława Malacy podczas wizyty w kopalni bocheńskiej w maju 2018 roku.

³ Informacje uzyskane od Panów Janusza Kołodziejkiego (Dyrektora ds. handlowych Kopalni Soli „Kłodawa” oraz Włodzimierza Chęcińskiego w lipcu 2018 roku.

skiej kopalni funkcjonuje zakład galanterii solnej, w którym zatrudniona jest Małgorzata Borzenda i Janusz Michliński. Pani Małgorzata (absolwentka liceum plastycznego w Kole, obecnie w Kościelcu) jest autorką licznych rzeźb solnych, które zdobią wnętrza budynków w Uniejowie i pokoi biurowych kopalni w Kłodawie. Pomimo, że do obróbki używa obok tradycyjnych narzędzi również elektronarzędzi, uważa że każda jej praca z uwagi na to, że jest wykonywana ręcznie i ma niepowtarzalny kształt i jest dziełem artystycznym⁴.

W ograniczonym zakresie sól kamienną eksploatuje się również w dolnośląskim zagłębiu miedziowym w kopalniach Polkowice i Sieroszowice (GARLICKI A., 2013). Sól kamienną z tych rejonów eksploatacji wykorzystują również górnicy-rzeźbiarze z Wieliczki, np. do wyrobu kryształowych ozdób.

Początki XX wieku to okres przenoszenia tradycji rzeźbiarskich do kopalni soli w Kaczyce (obecnie Cacica, Rumunia), która wtedy należała podobnie jak kopalnie soli w Wieliczce i Bochni do monarchii Habsburgów. Już w 1791 roku uruchomiono tutaj kopalnię oraz sprowadzono do pracy 20 rodzin górniczych z Bochni, nadając im wolne od czynszu grunty pod osadnictwo (ZUP. C., 1981). Na głębokości 29 metrów znajduje się rzymsko-katolicka kaplica św. Barbary. Zachował się jej oryginalny wystrój z początku XX wieku - solny ołtarz, krzyż oraz ambona. Górnicy codziennie, nim przystąpili do pracy, uczestniczyli w mszy świętej odprawianej w podziemnej, solnej kaplicy. Współcześnie, ekumeniczne msze odprawiane są 4 grudnia z okazji święta patronki. W kopalni soli w Kaczyce wzniesiona została również prawosławna kaplica św. Warwary (lata 70. XX wieku). W środku umieszczono solny krzyż, który górnicy odnaleźli podczas prac zabezpieczających. Określili, że powstał on ok 150 lat temu. Przed wejściem do tej prawosławnej kaplicy, na solnych ociosach znajdują się płaskorzeźby, które wykonał w czasach już współczesnych (1999 rok) Bolek Majerik z Pleszy, artysta ludowy o polskich korzeniach. Są to postacie Adama i Ewy oraz wyobrażenie Boga Ojca w koronie⁵.

Na Sycylii oprócz soli kamiennej eksploatuje się również sole potasowo-magnezowe, złożone głównie z kainitu. (GARLICKI A., 2013). W kopalni Realmonte, położonej w sycylijskiej prowincji Agrigento, można zaobserwować ciekawe zjawisko jakim są litologicznie zróżnicowane sole, czego efektem są malownicze odsłonięcia geologiczne soli kainitowych. Miejsce to jest również ciekawe ze względu na prezentowane, w jednym z poeksploatacyjnych wyrobisk zaadaptowanym do celów sakralnych, rzeźby. Solna katedra (Cattedrale di Sale di Realmonte), usytuowana jest ok 100 metrów pod ziemią, ma 20 metrów szerokości, 8 metrów wy-

sokości i około 100 metrów długości. Jej obszerna przestrzeń, o bardzo dobrej akustyce, może pomieścić nawet 800 osób. Ozdobą tego miejsca są wykute w solnych ociosach płaskorzeźby przedstawiające Świętą Barbarę (w apsydzie), Świętą Rodzinę i Chrystusa na krzyżu. Oprócz tego w solnych blokach wyrzeźbiono tron biskupi, ambonę i krzyż. Każdego roku 4 grudnia odprawiana jest tutaj mszą świętą za górników (www.itinari.com).

Poza Europą miejscem, w którym były tworzone solne rzeźby jest kolumbijska kopalnia soli w Zipaquira, znajdująca się w odległości ok. 50 km od Bogoty. Największą jej atrakcją jest wykuta w soli trzynawowa kaplica zwana katedrą. W aktualnym kształcie powstała w latach 90. XX wieku, w miejscu pierwotnych, przedchrześcijańskich komór modlitewnych. Kopalnie soli kamiennej w Zipaquirze funkcjonowały już w V wieku p.n.e. i szybko stały się dla ludu Muisca głównym źródłem dochodu. Z czasem, w komorach, z których wydobyto już sól, zaczęto tworzyć miejsca kultu. Znalaziono liczne przedmioty, które potwierdzają tę teorię, a tym samym uznają to miejsce za jedno z najstarszych miejsc kultu na świecie, czynnych do dnia dzisiejszego. W trakcie prowadzonej przez Hiszpanów chrystianizacji, małe kaplice poświęcone indiańskim bóstwom sukcesywnie były zamieniane na chrześcijańskie. W roku 1932 utworzono podziemny kościół, który określono jako solną katedrę i ozdobiono ją licznymi solnymi rzeźbami i płaskorzeźbami wykutymi w solnych ścianach. W 1950 roku rozpoczęto realizację nowej, większej kaplicy, którą konsekrowano cztery lata później i nadano jej wezwanie Matki Bożej Różańcowej. Nową świątynię tworzyły trzy nawy, sześć kolumn i podświetlany krzyż - wszystko wykonane z soli. W prawej nawie umiejscowiono kaplicę Matki Boskiej Różańcowej dłuta Daniela Moreno Rodrigueza, solne rzeźby Drogi Krzyżowej oraz serie płaskorzeźb. W lewej nawie znalazły się rzeźby przedstawiające narodziny i chrzest Jezusa. Niestety z uwagi na zagrożenie górnicze, katedrę zamknięto w 1990 roku, równocześnie przystępując do budowy kolejnej, trzeciej już katedry wg projektu Roswell Garavito Pearl. Uroczyste poświęcenie tego największego na świecie solnego, sakralnego kompleksu świątynnego (wysokość nawy głównej wynosi 18 metrów przy długości 75 metrów, liczba zgromadzonych wiernych - 8500) nastąpiło w 1995 roku. Wewnątrz kościoła znajduje się 14 kaplic, będących stacjami Drogi Krzyżowej. W każdej z nich znajduje się wykuty w skale solnej krzyż oraz solne klęczniki. W nawie głównej wzniesiono cztery gigantyczne kolumny solne, symbolizujące czterech ewangelistów. Wiele rzeźb i płaskorzeźb przeniesiono z dwóch poprzednich kościołów, które dzisiaj nie są już dostępne dla pielgrzymów. W nawach bocznych wyrzeźbiono solny cykl rzeźb przedstawiających narodziny oraz śmierć Jezusa, stworzenie Adama oraz kopię watykańskiej Piety (KOŻUSZEK R., 2016).

Drugą co do wielkości kopalnią soli na świecie jest kopalnia Khwera w Pakistanie. Jej odkrycie przypisywane jest

⁴ Na podstawie rozmowy z Panią Małgorzatą Borzendą w lipcu 2018 roku.

⁵ Moim przewodnikiem po kopalni w Kaczyce w 2011 roku był Pan Michał Cehaniuk (zm. w 2016 roku), potomek polskich osadników na tych terenach.

Aleksandrowi Wielkiemu, który w 327 roku p. n. e. podczas jednej z najcięższych kampanii wojskowych mających doprowadzić do podbicia Indii, odkrył to miejsce. Oprócz tego, że jest obiektem górniczym, w którym eksploatuje się charakterystyczną, różową sól kamienną (350 tys. ton soli rocznie), stała się dużą atrakcją turystyczną, odwiedzaną każdego roku przez ponad 250 tys. osób. Turyści mogą wędrować przez podziemne, wykute w kolorowej soli wyrobiska, a nawet wejść do solnego meczetu. Sama trasa turystyczna w tej kopalni nie jest udekorowana żadnymi rzeźbami, co nie dziwi, zważywszy na zasady ikonoklazmu muzułmańskiego. Sól jest wykorzystywana do wyrobu, świeczników, lamp i innych rodzajów pamiątek o geometrycznych zazwyczaj kształtach (www.indieszerokopojete.pl/pakinstanskie-kopalnie-soli/, dostęp: 26.04.2018).

SÓL JAKO TWORZYWO RZEŹBIARSKIE DLA WSPÓŁCZESNYCH ARTYSTÓW PROFESJONALNYCH

Odrębnym zagadnieniem jest wykorzystanie soli jako materiału rzeźbiarskiego przez współczesnych artystów profesjonalnych, niemających związków z górnictwem jak np. Mirosława Bałki. Jego dzieło znajduje się od 2011 roku w kolekcji Muzeum Sztuki Współczesnej w Krakowie. Rzeźba ważąca ok. 4 tony składa się z ośmiu elementów, każdy ma formę walca (średnica 90 cm, wysokość 30 cm), wykonanych z soli kamiennej z Kłodawy i eksponowanych na betonowych podstawach. Symboliczne użycie soli odnosi się do czasów, w których służyła ona jako środek płatniczy. Walce nawiązują do kształtu monet, a obracanie się jednego z nich może sugerować obieg pieniądza (www.mocak.pl/artist/192/7-1, dostęp: 22.05.2018).

Sól była również wykorzystywana przez polsko-kanadyjską rzeźbiarkę performerkę Kingę Araya (www.culture.pl/pl/tworca/kinga-araya, Autor: Ewa Gorządek, dostęp: 24. 07. 2018). W 2012 roku przeprowadziła ona w Krakowie twórcze działanie pt. „Walking with Kinga”, którego głównymi elementami były wyrzeźbione w wielickiej soli stopy oraz sól drobna kruszona. Artystka odwoływała się do doświadczeń emigracyjnych, postaci historycznej jaką była św. Kinga oraz do własnych przeżyć związanych z pobytem poza Ojczyzną.

Ciekawymi postaciami wykorzystującymi sól jako tworzywo rzeźbiarskie są artyści z litewskich Druskiennik: Aušra i Tauras Česnulevičiusowie. Na peryferiach Druskiennik stworzyli oryginalną pracownię plastyczną, którą nazwali „Studio Soli”. Tworzą prace oryginalne i zaskakujące, wykorzystując jako materiał rzeźbiarski nie tylko drewno, ale także sól. Niektóre z rzeźb osiągają nawet 800 kg wagi (www.druskostudija.lt/pl/, dostęp: 26.04.2018).

Na podstawie opisanych powyżej przykładów można stwierdzić, że początki rzeźbiarstwa w soli wywodzą się z tradycji górniczych. Polskie kopalnie, rumuńska Kaczyka, sycylijska Realmonte, kopalnia w Kolumbii czy Pakistanie to miej-

sca, gdzie pracujący pod ziemią górnicy tworzyli w soli dzieła o tematyce głównie religijnej. Tradycja ta nadal jest żywa. Natomiast dla współczesnych artystów profesjonalnych, sól nie jest popularnym surowcem. Wykorzystują ją jedynie nieliczni, i to przeważnie, odnosząc się do wieloznacznej symboliki soli.

SPECYFIKA SUROWCA

Sól kamienna to związek chemiczny (NaCl), który ze względu na różne domieszki może mieć różną barwę, od białej, poprzez szarą, zieloną, błękitną, miodową czy też różową. Sól kamienna jest krucha, ale jednocześnie plastyczna, podatna na odkształcenia i wilgoć. Różny był czas jej powstawania, od 200 mln lat przed naszą erą (kłodawskie złoża cechsztyńskie) po 13,6 mln lat – złoża wielickie (mioceńskie). Specyfika surowca, jakim jest sól, warunkuje często formę i technikę rzeźbiarską. Inaczej rzeźbi się w bryle soli wielickiej czy bocheńskiej, a inaczej w soli kłodawskiej. Decydująca jest jej wewnętrzna struktura. Istotne jest, aby sól przeznaczona na rzeźbę nie miała zanieczyszczeń.

Złoża soli kamiennej „Wieliczka” należące do formacji mioceńskiej składa się z dwóch partii: górnej (złoża bryłowa) oraz dolnej (złoża pokładowe). W rzeźbiarstwie wykorzystywane są sole pochodzące z obu tych partii złoża, czyli z górnej części złoża - bryłowej: sól zielona bryłowa typowa oraz z dolnej części - pokładowej: sole spizowe szare, białe i sól szybikowa (o wyjątkowej czystości, najchętniej wykorzystywana niegdyś przez rzeźbiarzy). Jako tworzywo rzeźbiarskie służą również sole kamienne różowe i białe, formacji cechsztyńskiej, rozciągające się gł. na terenie Niżu Polskiego i Monokliny Przedśudeckiej (Kłodawa, Sieroszowice)⁶. To tylko niektóre przykłady rodzajów soli wykorzystywanych jako tworzywo rzeźbiarskie.

W Wieliczce zazwyczaj rzeźbi się w bryłach soli zielonej typowej (ZBt). Jest to najbardziej popularny rodzaj soli bryłowej, który przez wiele stuleci był eksploatowany w wielickiej kopalni. Bloki solne, które wykorzystują potem górnicy-rzeźbiarze, pozyskuje się m.in. z komory Rainer I Dolna (90 metrów głębokości, poziom II wyższy wielickiej kopalni). Pomnik Jana Pawła II, autorstwa Stanisława Anioła, Piotra Starowicza i Pawła Janowskiego, wg. projektu Czesława Dźwigaja powstał z dwóch bloków soli (Zielonej Bryłowej typowej) pochodzących właśnie z tej komory. Z tej komory pochodziła również sól (ZBt) wykorzystana do stworzenia płaskorzeźb do kaplicy w Centrum Jana Pawła II.

Ze złoża pokładowego górnicy-rzeźbiarze wykorzystują w swoich pracach sól spizową, która ma wiele odcieni i barw. Z czystej soli spizowej (biała spiza) wykonano w latach 90. XVII wieku postać króla Augusta II (obecnie destrukcyjna). Z soli spizowej o czystej białej barwie, pozyskanej z rejonu komory

⁶ Informacje uzyskane od geologów Kopalni Soli „Wieliczka” SA: Elżbiety Włodarczyk i Jerzego Przybyło.

Ryc.6. Sól bryłowa typowa (ZBt) z komory Reiner I Górna, wykonano z niej pomnik Jana Pawła II. Fot. J. Przybyło

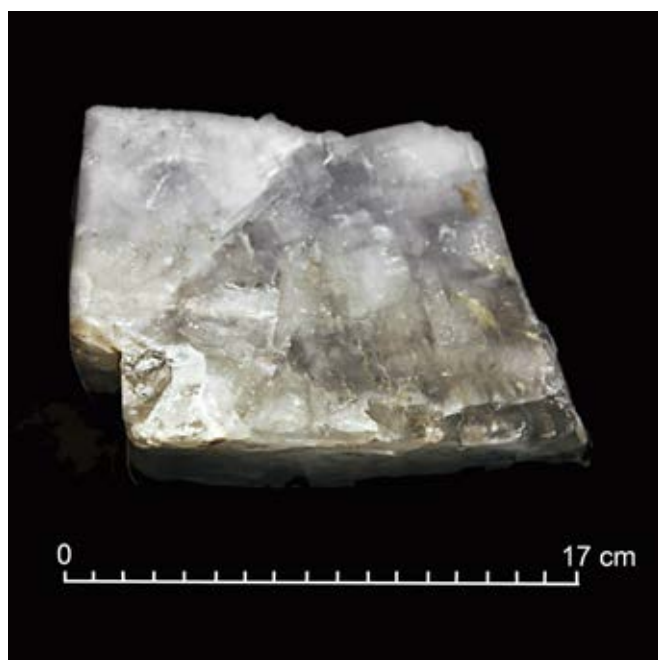
Fig. 6. Typical green boulder salt (ZBt) from the Upper Reiner I Chamber, a statue of John Paul II was made out of it.

Photo J. Przybyło

Ryc. 7. Sól spizowa, fragment z figury Augusta II Sasa wykonanej w XVII w. Fot. J. Przybyło

Fig. 7. Spiza salt, a fragment of the figure of King August II made in the 17th century. Photo: J. Przybyło

Ryc.8. Biała sól spizowa; wykonano z niej figurę św. Kingi do Łagiewnik. Fot. J. Przybyło

Fig. 8. White spiza salt; used to make a figure of St. Kinga to Łagiewniki. Photo J. Przybyło

Piłsudskiego wyrzeźbiono figurę św. Kingi do kaplicy w Centrum Jana Pawła II w Łagiewnikach. Inne rzeźby o wyjątkowym przeznaczeniu jak np. figurę św. Kingi autorstwa Marka Stachury dla muzeum w Tokio również wykonano ze spizy. Sól na tą rzeźbę pozyskano z poziomu IV wielickiej kopalni. W soli spizowej o charakterystycznym miodowym zabarwieniu, powstają również rzeźby o mniejszych formatach.

Najczystsza sól - kryształowa, charakteryzująca się tym, że zbudowana jest z sześciokątnych przezroczystych kryształów, o lśniącej powierzchni, wykorzystywana była również przez górników do prac artystycznych. Rzeźbić w niej było trudno, z uwagi na jej wewnętrzną budowę, ale nadawała się do dekorowania i była wykorzystywana m.in. w konstruowaniu solnych żyrandoli. Specyfika surowca, z którego wykonane są rzeźby, czyli sól determinuje również ich nietrwałość i nierozwiązywalne częstokroć problemy konserwatorskie. Wilgotne powietrze, które dostawało się do kopalni, rozpuszczało powierzchnię solnych rzeźb, wilgoć przenikała również głębiej w strukturę soli, a rozpuszczona sól wtórnie krystalizowała na powierzchni rzeźby. W Kopalni Soli „Wieliczka” od kilkunastu lat, za pomocą urządzeń klimatyzacyjnych, osusza się powietrze. Tym samym stworzone zostały dobre warunki dla zachowania solnych rzeźb. Nie udało się wypracować metody konserwatorskiej, która umożliwiałaby ratowanie solnych rzeźb. Można jedynie je odtworzyć w całości lub w fragmentach. Ciekawym przykładem obrazującym wpływ wilgotnego powietrza na solne rzeźby są dwa posągi króla Augusta II Mocnego, znajdujące się w kaplicy św. Antoniego w wielickiej kopalni. Pierwszy z nich to destrukcja rzeźby z 1696 roku, druga rzeźba - to odtworzona w 2016 roku figura króla. Górnik-rzeźbiarz Wojciech Markowski, na podstawie opracowanych przez siebie materiałów źródłowych, wraz z zespołem górników-rzeźbiarzy: Janem Banasiem, Piotrem Starowiczem i Michałem Aniołem, odtworzyli postać króla w soli spizowej (złoża pokładowego), pozyskanej z rejonu szybu Wilson (KONWERSKA B⁷., 2016; MARKOWSKI W., 2016).

⁷ Barbara Konwerska podaje na s. 114, mylną informację „Ostatecznie udało się uzyskać podobny gatunek soli – bryłę jasnej soli zielonej z przerozami soli szybikowej”.

Ryc. 9. Sól spizowa z IV poziomu kopalni wielickiej, wykonano z tego gatunku soli figurę św. Kingi do Tokio. Fot. J. Przybyło
Fig. 9. Spiza salt from the 4th level of the "Wieliczka" Mine, a figure of St. Kinga to Tokyo was made out of it. Photo: J. Przybyło

Ryc. 10. Różne odmiany wielickiej soli włóknistej. Fot. J. Przybyło
Fig. 10. Different varieties of fibrous salt from Wieliczka. Photo: J. Przybyło

Ryc. 11. Pomniki Augusta II Mocnego w kaplicy Św. Antoniego. Fot. J. Przybyło
Fig. 11. Monuments of King August II in the Chapel of St. Anthony. Photo: J. Przybyło

O wyborze gatunku soli decyduje temat i wielkość mającej powstać rzeźby. Wtedy podejmowana jest decyzja, czy rzeźba powstanie w soli spizowej (złoża pokładowego „Wieliczka”) czy w soli typowej zielonej (partia bryłowa złoża „Wieliczka”). Sól wykorzystywana przez rzeźbiarzy jest zawsze specjalnie wyselekcjonowana, tak aby nie miała przerostów soli jarczystej czy też nie była zanieczyszczona substancjami ilastymi. Tylko wtedy twórca może osiągnąć zamierzony efekt. Sól spizowa może być szara lub biała, jest jednolita, bardzo twarda, ale dzięki temu można lepiej oddać szczegóły danej rzeźby. Ze względu na swoją twardość łatwiej pracuje

się w niej nad formami mniejszymi, gdzie oddanie detalu odgrywa decydującą rolę⁸. Natomiast rzeźbienie w soli zielonej bryłowej typowej utrudnia jej zróżnicowana struktura, którą tworzą różnej wielkości kryształy. Gorzej w niej rzeźbi się detale, natomiast dzięki temu, że przepuszcza światło (kryształy są transparentne), osiągnąć można bardzo ciekawe wrażenia końcowe. Stosując ostre, głębsze cięcia można pracować nad rzeźbami o dużych gabarytach⁹.

⁸ Na podstawie wywiadu z górnikiem-rzeźbiarzem Janem Banasiem, 23.05.2018 roku.

⁹ Na podstawie wywiadu z górnikiem-rzeźbiarzem Michałem Aniołem, 23.05.2018 roku.

Ryc. 12. Sól spizowa z rejonu szybu Wilson, wykonano z niej figurę Augusta II Sasa w 2016 roku. Fot. J. Przybyło

Fig. 12. Spiza salt from the area of the Wilson shaft, used to make a statue of King August II in 2016. Photo: J. Przybyło

Kopalnia soli w Kłodawie jest dostarczycielem bloków solnych chętnie wykorzystywanych przez górników-rzeźbiarzy oraz rzeźbiarzy profesjonalnych. Kłodawska sól ma charakterystyczne różowe lub białe zabarwienie. Z białej soli kłodawskiej powstała m.in. naturalnej wielkości figura generała Józefa Hallera autorstwa Stanisława Anioła dla Muzeum Żup Krakowskich oraz rzeźba Jana Pawła II wykonana w Bochni przez Mirosława Malacę w 2017 roku.

Geolodzy rzadko klasyfikują złoża soli kamiennej ze względu na barwę. Kolor soli, biorąc pod uwagę jej wykorzystanie w przemyśle, nie ma znaczenia (CZAPOWSKI G., MISIEK G., POBORSKA-MŁYNARSKA K., TOMASSI-MORAWIEC H., 2005). W wysadzie solnym Kłodawy galanteryjne sole różowe eksploatowane są do głębokości 750 m. Kruchy solne przeznaczone do wykorzystania przez wytwórców galanterii ozdobnej muszą mieć określone cechy. Ich barwa powinna być intensywna (różowa lub pomarańczowa), o strukturze gruboziarnistej tzn. z dużymi kryształami halitu. Najkorzystniej, gdy jest „solą świeżą” tzn. ze świeżymi przełamami na powierzchni poszczególnych kruchów (CZAPOWSKI G., MISIEK G., POBORSKA-MŁYNARSKA K., TOMASSI-MORAWIEC H., 2005). Eksploatacja soli przeznaczonej dla rzeźbiarzy odbywa się przy zastosowaniu technik strzałowych, co pozwala na uzyskanie brył o dużych gabarytach. Rzeźbiarze, wykorzystujący sól z Kłodawy, preferują jej odmianę o mocnym zabarwieniu i zbitej strukturze (drobnoziarnistą).

PODSUMOWANIE

Kilkuniekowa tradycja rzeźbienia w soli, która początki swe wywodzi z kopalń soli kamiennej, nadal jest podtrzymywana i kontynuowana. Mecenat Zarządów Kopalń sprawia, że nowopowstałe rzeźby zdobią turystyczne komory. W Wieliczce wciąż żywe jest rzeźbienie w soli i ma ono również

Ryc. 13. Sól różowa z Kopalni Soli Kłodawa. Fot. J. Przybyło

Fig. 13. Pink salt from the “Kłodawa” Salt Mine. Photo: J. Przybyło

wymiar dziedziczenia profesji „z ojca na syna”. Przykładem na to są rodziny: Markowskich (Józef, Tomasz, Ignacy, Wojciech), Aniołów (Stanisław, Michał), Janowskich (Władysław, Marek, Paweł). Realizacja dużych projektów rzeźbiarsko – architektonicznych możliwa jest tylko przy wykonywaniu tych prac całym zespołem. Górniczy-rzeźbiarze wykonują swe prace nie tylko na potrzeby kopalni, ale trafiają one również do wyjątkowych gości zwiedzających podziemia, są wysyłane na wystawy zagraniczne i krajowe, a mniejsze można nabyć w firmowych sklepach.

Sól jest również wykorzystywana, aczkolwiek sporadycznie, przez artystów profesjonalnych niezwiązanych pracą w żadnej kopalni.

Temat, jaki podejmuje rzeźbiarz, determinuje jaki rodzaj soli jest wykorzystywany w danej pracy. Specyfika surowca, jakim jest sól, ma wpływ na przebieg procesu tworzenia, czasami wymusza nawet zmianę pierwotnej koncepcji formy.

Artykuł ten może stanie się przyczynkiem do dalszych badań nad rzeźbiarstwem solnym, które jako część dziedzictwa górnictwa solnego warte jest kompleksowych studiów i jego popularyzacji. Podjęcie interdyscyplinarnych badań powinno przyczynić się do objęcia jeszcze lepszą ochroną dzieł powstałych w soli. Celem nadrzędnym mogłoby być wpisanie rzeźbiarstwa w soli na Światową Listę Dziedzictwa UNESCO, po uprzednim przeprowadzeniu oceny porównawczej w kontekście innych dóbr, oceny stanu zachowania dobra i systemu zabezpieczenia dobra. Stosując poziom analizy dobra w orzeczeniach OUV, rzeźbiarstwo w soli jako nominacja seryjna spełnia trzy podstawowe kryteria (poziomy) OUV.

LITERATURA/REFERENCES

BOCZKOWSKI F., 1843, O Wieliczce pod względem historii naturalnej, dziejów i kąpeli.

- CHARKOT J., 2003, Problematyka zabezpieczania i konserwacji zabytkowych wyrobisk kopalni wielickiej, *Studia i Materiały do Dziejów Żup Solnych w Polsce*, t. XXIII, s. 9-36.
- CZAPOWSKI G., MISIEK G., POBORSKA-MŁYNARSKA K., TOMASSI-MORAWIEC H., 2005, Różowa sól kamienna do produkcji galanteryjnych wyrobów solnych – geologiczne warunki występowania, własności i metody pozyskiwania w Kopalni Soli „Kłodawa”, *Geologia*, t. 31, zeszyt 2, s. 167-188.
- GARLICKI A., 2013, Kopalnie soli na świecie/Salt Mines in the World, w: *Skarb/Treasure*, red. A. Nowakowski, Wydawnictwo Universitas, Kraków, s. 15-34.
- GAWROŃSKI W., 2008, Słownik biograficzny wieliczian, MŻK, Wieliczka 2008.
- KALWAJTYS E., 1996, Kaplica Św. Antoniego w kopalni soli w Wieliczce, *Studia i Materiały do Dziejów Żup Solnych w Polsce*, t. XIX, Wieliczka, s. 47-110.
- KALWAJTYS E., 2011, Kaplica pod wezwaniem Św. Krzyża w komorze Lizak na poziomie I kopalni soli w Wieliczce, *Studia i Materiały do Dziejów Żup Solnych w Polsce*, t. XXXVII, Wieliczka, s. 269-299.
- KALWAJTYS E., 2003, Kaplica Św. Kunegundy w komorze Boczaniec, *Studia i Materiały do Dziejów Żup Solnych w Polsce*, t. XXIII, Wieliczka, s. 37-52.
- KONWERSKA B., 2016, Kaplica św. Antoniego w kopalni soli w Wieliczce, *Wieliczka*.
- KOŻUSZEK R., 2016, Solna katedra, *Przewodnik Katolicki*, nr 35/2016.
- MARKOWSKI W., 2016, Szkic do rekonstrukcji posągu Augusta II Mocnego z kaplicy św. Antoniego w wielickiej kopalni soli, *Wieliczka*, maszynopis.
- MIGDAS T., 2006, Miejsca kultu religijnego w bocheńskiej kopalni soli, w: *Warsztaty z cyklu: Zagrożenia naturalne w górnictwie*, *Materiały Sympozjum*, s. 605-610.
- PALUCH-STASZKIEL K., 1981, Kaplica Bł. Kingi w Kopalni Soli w Wieliczce., *Studia i Materiały do Dziejów Żup Solnych w Polsce*, t. X, Wieliczka, s. 103-152.
- SKUBISZ M., 2014, Gnomy, krasnoludki, soliludki w wielickiej kopalni soli, w: *Ludzie i krasnoludki – powinowactwa z wyboru*, red. T. Budrewicz, J. Majchrzyk, Warszawa, s. 73-79.
- ŚLADECKI D., 1989, Kaplica Bł. Kingi w bocheńskiej kopalni soli, *Studia i Materiały do Dziejów Żup Solnych w Polsce*, t. XV, Wieliczka, s. 103-140.
- WOLAŃSKA A., SKUBISZ M., 2016, Krzyż i sól dziedzictwo wiary wielickich górników, *Wieliczka*.
- WOLAŃSKA A., 2016, Górnicy rzeźbiarze dawniej i dziś czyli o tradycjach rzeźbienia w wielickiej kopalni soli, w: *Biblioteczka Wielicka*, z. 164, 219 Spotkanie z cyklu „Wieliczka – Wieliczanie”, s. 11-32.
- ZUP C., 1981, Salina Kaczyka – między tradycją i przyszłością., *Studia i Materiały do Dziejów Żup Solnych w Polsce*, t. XXIV, Wieliczka, s. 304-314.